

Zgodovina naših trgov in mest.

20. Vipava.

104 m, 1052 prebivalcev.

(Konec.)

Vipavski trg se omenja prvič l. 1500. Bogomir Friderik Vipavski je dobil v tem letu od očaka Petra v vipavskem trgu turn, hišo in vinsko desetino na vinorodnih goricah, cerkve sv. Štefana in M. B. v Logu (Mittheil. 1855, 94). Vipavsko vino je bilo od nekdanj sloveče. Ko so leta 1092. uprizorili ljubljanski čolnarji na Ljubljani javno tekmo, so bila določena za zmagovalce tri darila: en tovor vipavskega vina, 5 vatle sukna in par nogavic (Dimitz G. Kr. I., 160). Leta 1577. se je podal vojvoda Albrecht na vojno zoper paganske Pruse, da si tam pribori viteško dostojanstvo. Plemiči so zahtevali v Nemčiji pri slovesnostih vipavsko vino in tudi pri slavnostni, na kateri je prejel Albrecht viteški udar, so pili vipavsko vino. Zgodovinska pesem pravi:

»Nicht ander tranch man tan dem mal
Nur Wippacher vnd Ranifall
Vnd Lutemberger guten Wein
Der sach wil ich getzeug sein.«

Mittheil. 18 59, 82).

Valvazor hvali tudi vipavsko sadje (II., 255). »Ko rode v ljubljanski okolici češnje, uživajo Vipavci že grozdje.« Medicinec, operos Andrej Vidmayr je izdal l. 1692. knjigo »Hygiene«. V tej zdravstveni knjigi piše o zraku, jedi in pijači. »Za prebavo je koristno dolensko vino, cvet vin pa je vipavska kapljica,« tako piše o njem:

Wippacense merum decus est, gloria rerum —
Marvinum sumena gustum reparabis ad escam.
(Argo II., 131.)

Ob Vipavci so gradili Lanthieriji svoje fužine. Izdelovali so železne retorte za idrijski živosrebrni rudnik: te so l. 1659. pogorele. L. 1820. se omenja v Vipavi topilnica za baker. Lanthieriji so imeli potem, ko so popustili Fužine, papirnice in suknarne. Čevljarji iz Kranja in Loke so prinašali v Vipavo svoje izdelke in jih zamenjavali za vipavsko vino in sukno.

Vipavsko vino so pošiljali Vipavci po Savi do Belgrada; leta 1717. se je v Belgradu in okolici več Vipavcev stalno naselilo.

Turških privilegijev ni posebnih. Petek po sv. Vidu l. 1453. je dovolil goriški grof Ivan goriškim krznarjem, krojačem in čevljarjem, da smejo ustanoviti v vipavskem trgu zadrugo. To so ustanovili in ji pridružili bratovščino, ki je skrbela, da so bili združni udje deležni dostojnega pogreba (Mittheil. 1891, 57).

Leta 1779. se je ustanovila v Gorici »Kmetijska družba«, kamor so hodili Vipavci, da se priuče pitati svilode in presti svilo.

Cesar Jožef II. je dovolil Vipavi 16. julija 1785 dva sejma.

Grof Karel Lanthieri je odstopil l. 1873. svoje posestvo na Slapu, da se je tam ustanovila sadjarska in vinorejska šola, ki se je leta 1886. preselila na Grm pri Novem mestu. Dežela je kupila 8. aprila 1886 od graščaka Vin-

cencija Smola grad na Grmu, kjer se je ustanovila popolna kmetijska šola. Ta daje vsako leto deželi mnogo temeljito izobraženih kmetovalcev, veliko izvrstnih kmetijskih pridelkov, raznih semen, trtnih sadik i. dr.

Vipavska župnija se omenja prvič l. 1275. (Dimitz G. Kr. I., 198). Omenjajo se istega leta vasi: Vrhpolje, Manče, Slap (že 1225), Budanje, Goče, Lozice, Podraga, Lože in Senabor (Mittheil. 1855, 94). Prvi župnik z imenom Almerik se omenja l. 1325. Pod župnijo sv. Štefana je spadala prvotno vsa Vipavska dolina. Do leta 1831. je bila pridružena goriški škofiji. Dvorni dekret je zahteval že 7. decembra 1820, da naj odstopi Vipavsko dolino goriški škof ljubljanski škofiji. Stvar se je zavlekla do l. 1830. Papež Pij VIII. je premembo potrdil 16. julija 1830. Knezoškof Wolf je določil praznik sv. Petra in Pavla 29. junija 1831, v katerem naj stopi izprememba v veljavo.

Vipava.

Vipavska župnija je bila utelešena l. 1468. prošiji v Strassburgu na Koroškem, kar je povzročilo mnogo neredov v dušnem pastirstvu. Krški prošije so dobivali dohodke župnije, pastirovanje pa so prepuščali slabo plačanim vikarjem, ki so bili poleg tega še večinoma tujci. Vsa ta uredba je kaj slabo vplivala posebno v luteranski dobi. Lanthierijeva rodovina je bila novi veri naklonjena. Lovrenca Lanthierija imenuje Trubar Nikodema, ki skrivaj podpira luterance. Javno si tega ni upal; bal se je habsburških vladarjev, ki so si bili pridržali pravico, graščino rešiti, kadar bi hoteli. V Vipavi so delovali odpadli duhovniki in veliko ljudi za seboj potegnili. Ljubljanski škof Janez Tavčar je poročal nadvojvodu, da so skoraj vsi Vipavci sumljivi krivoverstva. Ko je nadvojvoda zažugal Vipavcem z izgonom (1584), še niso odnehali. Napravili so si celo lastno luteransko pokopališče. Nadvojvoda Ferdinand je l. 1597. izdal Lanthierijem nalog, katerega morajo izvršiti. Po preteku šestih tednov se ne sme nobeden luteran več nahajati na vipavskem svetu. Če bi tega ne izvršili, zapadejo kazni 1000 cekinov. Lanthieriji so omahovali, bi-li strogi odlok

razglasili ali ne. Leta 1598. so že prejeli poročilo, da so zapadli denarni kazni. Dal se jim je en mesec odloga. Če v tem času ne izvršijo nadvojvodovega povelja, jim bo odtegnjeno vipavsko gospostvo, ki ga imajo v zakupu. Dne 28. februarja 1598 so poklicali vse luterance v grad in jim prebrali ukaz. Stražili so jih vojaki, dokler se niso odločili ali za katoliško vero ali za odhød iz dežele. Vsi so obljubili prvo razen šestih, ki niso prišli blizu. Ti so že prej izvedeli za nadvojvodov odlok in odšli prej, preden se je razglasil. Luteranstvo je v Vipavi kmalu popolnoma zamrlo. Za pokatoličanjenje Vipavcev si je pridobil posebne zasluge novi katoliški trški sodnik Peter Ule, ki je prejel od reformacijske komisije častno darilo 100 kron, da si kupi zlato verižico.

Znamenita je vipavska šola. Sedanje šolsko poslopje, ki ima nad vhodom napis: »Veri in omiki«, je dal zidati dekan Jurij Grabrijan, ki je deloval v Vipavi celih 44 let, od leta 1838. do smrti 22. junija 1882. Grabrijan je bil po rodu Belokranjec iz Adlešič, kot dijak Prešernov sošolec. V Vipavo je prišel po smrti dekana Franca Stekarja l. 1838 iz Šturij.

Vipavska šola je ena najstarejših v deželi. Poučevala se je že v začetku 16. stoletja slovenščina z glagolskimi in cirilskimi pisnimi in nemščina. V vipavski šoli si je pridobil začetne nauke Žiga Herberštajna. Slovenščina mu je pozneje kot poslaniku kaj prav prišla, da je zamogel občevati z Rusi. Herberštajni so bili doma iz Gornjega Štajerskega. Njih rodni grad je stal ob štajerski Bistrici v graški okolici. Od tam so prišli na Kranjsko in v Istro. Žigov ded Andrej († 1442) je bil glavar v Postojni in na Krasu. Nasledil mu je sin Lenart, ki je dobil l. 1487. v zakup vipavsko graščino. Oženil se je z Barbaro, hčerjo Nikolaja Jamskega. Izmed štirih sinov je bil Žiga tretji. Rojen je bil 24. avgusta 1486. Koj po rojstvu je bil slaboten in vedno bolehen. Pobožna mati ga je zaobljubila Materi Božji v Loreti na Laškem. Pozneje je postal zdrav in krepak, da je prekosil vse brate. Iz Vipave ga je peljal brat Jurij l. 1497. na vojaško šolo. Udeleževal se je že l. 1506. vojske z Ogrji in pozneje benečanske vojske. Pozneje je živel na dvoru cesarja Maksimilijana. Na dvoru je ostal do smrti l. 1566. Skozi sedem in trideset let je bil kot cesarjev poslanik na potovanjih. Prehodil je skoraj vso Evropo. Lutra je videl dvakrat, nazadnje v Wormsu l. 1521. Rusijo so do njegovega časa v Evropi komaj poznali. L. 1549. je izdal popis Rusije. To delo je bilo kmalu prevedeno v razne evropske jezike. Rуска carica Katarina II. je dala popis Moskve natisniti v izvirni obliki. Njegovo poslaništvo v Rusijo je posebno olajšalo znanje slovenskega jezika, kateremu se je bil priučil v Vipavi. Zaradi slovenščine so ga sramotili drugi plemiči že doma v Vipavi. Sam pove to in pristavlja: »Vendar me to ni odvrnilo od slovenskega jezika. Kjerkoli sem imel priložnost govoriti ga, se nisem nikdar sramoval, ker sem to imel za častno in dostojno.« Umrl je Herberštajn na Dunaju 28. marca l. 1566. Pokopali so ga v cerkvi svetega Mihaela. Nadvojvoda Karel mu je dal postaviti nagrobni spomenik, v katerega je dal vklesati besede: »Štirim vladarjem je zvesto služil kot služabnik in svetovalce«. Žiga se je čutil, dasi rojen na Kranjskem, vedno Štajerca, odkoder je izviral njegov rod. Njegova rodovina pa sploh ni dolgo časa vzdržala na Kranjskem. Svoja posestva na Kranjskem je zamenjala za druga na Štajerskem. Žigova sestra Uršula je bila kot soproga Lenarta Kacijanarja, gospoda na Kamnu pri Begunjah, mati glasovitega Ivana Kacijanarja, ki se je proslavil v boju nadvojvoda Ferdinanda z Ivanom Zapoljem. Z viška slave je naglo padel. Osumljen je bil veleizdaje in zveze z Turki ter je neslavno končal svoje življenje.

Okoli leta 1538. je bil rojen v Vipavi Sebastijan Krelj. Učil se je v Jeni in v Tubingi. Leta 1563. je prišel na Trubarjevo prošnjo kot protestantski pridigar in učitelj na deželni stanovski šoli v Ljubljano. Leta 1565. je postal kot sedemindvajsetletni mož prvi protestantovski pridigar in superintendent (protestantovski škof) v Ljubljani. Izdal je protestantovske bogoslužne pesmi, katere je deloma zložil sam, deloma prevedel; spisal je katekizem v slovenskem jeziku in prevajal Spangbergovo postilo, ki je izšla po njegovi smrti. V njegovi hiši je imel Primož Trubar zbor slovenskih predikantov l. 1567. v začetku avgusta. Tu se je poslovil od njih, potem pa odšel na Nemško. Svoje domovine ni videl potem več. Krelja je že takrat mučila sušica, ki ga je 25. decembra l. 1567. spravila v grob. Star je bil šele 29 let.

Vipavčan je bil tudi Štefan Kocijančič, semeniški vodja v Gorici in slovenski pisatelj. Rojen je bil 25. decembra 1818, umrl pa je 5. aprila 1893. Bil je mož izrednega znanja, do katerega se je povzpел s svojo točnostjo. Vsako minuto je vestno porabil, da je razširil svoje znanje. Kadar so ga Goričani videli na ulici, so natanko vedeli, koliko je ura. Pisal je bogoslovne, pripovedne in zgodovinske reči. Obvladal je štiri in dvajset jezikov v govoru in pisavi. Posebno se je pečal s semitskimi jeziki; zlagal je celo hebrejske pesmi. Slovencem je prevedel: Kristusovo življenje in smrt.

Leta 1855. so zanesli v Vipavsko dolino kolero vojaki, ki so prihajali iz Italije. Divjala je na Vipavskem posebno hudo meseca julija in avgusta. Obolelo jih je mnogo, le malokdo je ozdravel. Župnik iz Šturij je šel obhajati v Zapuže. Spremljal ga je osemnajstletni mladenič. Sredi pota je začel bruhati, v petih minutah je obležal mrtev. Ponoči je kolera napadla župnika: zjutraj so ga našli mrtvega v postelji (Zb. M. Sl. 1911, 126).

Vencelav Winkler:

Uspavanka.

*Aja tutaja, zdaj moramo spati,
strah s črnim bičem že čaka pred vrati,
v duri uprl je zelene oči
in ves čas molči in molči.*

*Aja tutaja — strah duri odpira
in petrolejka na mizi umira.
Joj, pa smo reoni in čudno sami,
le strah nas tišči in tišči.*

*Aja tutaja, najmlajši že spi,
zdaj bomo legli, zaspali še mi.
Strah je odgrnil svoj dvojen obraz:
levi je lakota, desni siv mraz...*

Ver-an:

Revščina.

*Okno ubito. V izbi tema.
Otroci v njej trije. Očeta ni doma.*

*To je bilo včeraj, minilo je že...
Oj, hitro, oj hitro, sahnijo solze.*

*Mater ponesli so štirje možje
in nanjo nasuli kup so zemlje.*

*Okno ubito. V izbi tema.
Otroci v njej trije. Očeta ni doma.*

Globoko pod zemljo koplje zlato...

*In če se ne vrne, ne bo ga več.
Za materjo žalost bo ena več...*